

ԱՐԱՄ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հրաչյա Աճառյանի անվան

լեզվի ինստիտուտ

Բան. գիտ. թեկնածու

Էլիաստե՝ aramkhachatryan@mail.ru

**ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆԻ ՆՈՐ ԲԱՌԵՐԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Ամփոփում

Բառապաշարի հարստացման գործում առանձնահատուկ դեր ունեն նորակազմությունները (նորաբանությունները): Նորաբանությունների ուսումնասիրությունը մշտապես եղել է լեզվաբանների ուշադրության առարկան:

Ուսումնասիրության նյութը եղել է 2018-2021 թվականներին հրապարակված արևմտահայ մամուլից (Հայրենիք, Նոր Յառաջ, Հորիզոն) դուրս բերված այն բառերը, որոնք ամրագրված չեն բառարաններում:

Արևմտահայերենի բարդ բառերի գերակշռող մասում հիմնական իմաստային կենտրոնը վերջին բաղադրիչն է: Վերջինս արտահայտում է այնպիսի իմաստ, որը կոնկրետանում է առաջին բաղադրիչի միջոցով: Ընդ որում, գերադաս բաղադրիչը կարող է լինել անվանական կամ բայական:

Այն դեպքում, երբ բայարմատը հանդես է գալիս սերող հիմքի դերում, դրսևորվում է հիմնականում բայահիմքով և դերբայական հիմքով: Հարկ է նշել, որ բայարմատի՝ բաղադրող հիմքում լինելու համեմատությամբ սերող հիմքի պարագայում այն ավելի սակավադեպ է, քանզի բայը հազվադեպ է լրացում դառնում այլ խոսքի մասերին:

Արևմտահայերենի (այդ թվում նաև՝ արևելահայերենի) անկախ դերբայներից անորոշը, ենթակայականը բաղադրություններում (բարդ և ածանցավոր բառեր) բառակազմությանը մասնակցում են նաև առանց փոփոխության՝ պահպանելով ոչ միայն ներածանցները, այլև՝ բայական բառակազմական ածանց-վերջավորությունները (-ել, -ալ, -ող):

Նյութի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ բայահիմքը սերող հիմքերի դերում ավելի քիչ է մասնակցում բառակազմությանը, քան որպես բաղադրող հիմք: Սերող հիմքերի դերում ավելի հաճախ հանդիպում են անորոշ և ենթակայական դերբայական հիմքերը՝ երբեմն պահպանելով նաև բայական վերջավորությունները:

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. նորակազմություն, բարդություն, արևմտահայերեն, բառակապակցություն, կադապար, բառակազմական հիմք, դերբայ:

Ներածություն

Բառապաշարի հարստացման գործում առանձնահատուկ դեր ունեն նորակազմությունները (նորաբանությունները): Նորաբանությունների ուսումնասիրությունը մշտապես եղել է լեզվաբանների ուշադրության առարկան:

Բառապաշարը անհրճադատ փոփոխվելու, հարստանալու, զարգանալու հատկություն ունի: Դա բացատրվում է նրանով, որ հասարակական կյանքի, բնագավառների, կենցաղի փոփոխությունները իրենց ազդեցությունն են ունենում բառապաշարի վրա: Բառապաշարի հարստացումը շարունակական գործընթաց է, որը բխում է վերը նշված փոփոխությունները արտահայտելու, սահմանելու և հաղորդակցում ապահովելու անհրաժեշտությունից:

Լեզվաբանական ուսումնասիրություններում նորաբանությունների սահմանումները տարբեր են: Գ. Սևակը, օրինակ, գտնում է, որ «Լեզվի յուրաքանչյուր փուլում նրա բառապաշարի մեջ մտնող նոր բառերը կոչվում են նորաբանություններ (նեոլոգիզմներ)»¹: Էդ. Աղայանը փաստում է. «Ամեն մի նոր բառ, սեփական թե փոխառյալ, նախապես հանդես է գալիս որպես նորաբանություն: Լայն առումով նորաբանություն է կոչվում ամեն մի նոր իրականություն կամ իրողություն: Նեղ առումով, բառագիտական տեսակետից, նորաբանություն է ամեն մի նոր բառ, կայուն բառակապակցություն, դարձված, առանձնահատուկ արտահայտություն, բառի նոր իմաստ, բառագիտական նոր իրողություն»²:

Նորաբանությունների ուսումնասիրությանն անդրադարձել են նաև Ս. Էլոյանը, Ա. Մուքիասյանը, Ս. Աբրահամյանը, Ա. Մարտիրոսյանը, Փ. Մեյթիխանյանը և այլք:

Մեթոդաբանություն

Մի կողմ թողնելով նորաբանությունների սահմանման հարցերը և չխորանալով դրանց տարբերությունների և ընդհանրությունների մեջ՝ մենք այս հոդվածում անդրադառնալու ենք նոր բառերի բառակազմական առանձնահատկություններին:

¹ Գ. Սևակ, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 1955, 142 էջ:

² Է. Բ. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, 1984, 169-170 էջ:

Ուսումնասիրության նյութը եղել է 2018-2021 թվականներին հրապարակված արևմտահայ մամուլից (Հայրենիք, Նոր Յառաջ, Հորիզոն) դուրս բերված այն բառերը, որոնք ամրագրված չեն բառարաններում:

Հաշվի առնելով, որ մամուլում մեզ հանդիպած նոր բառերը հիմնականում բարդություններ են (բուն կամ իսկական, ածանցավոր), ուստի նախ և առաջ հարկ է նշել, որ ըստ էդ. Աղայանի՝ «Բուն կամ իսկական բարդությունների բնորոշման հիմքերը պետք է համարել այն, որ դրանք բնութագրվում են երկու բաղադրական հիմքերի՝ սերող և բաղադրող հիմքերի անպայման առկայությամբ»³:

Սերող է այն բաղադրական հիմքը, որին ավելանում է որևէ բաղադրական հիմք կամ ածանց և կազմում է նոր բառ: Իբրև կանոն՝ բարդ (ածանցավոր) բառերի աջակողմյան բաղադրիչը սերող հիմքն է, ձախակողմյանը՝ բաղադրող (օրինակ՝ դժվարաշարժ բարդության մեջ սերող հիմքն է *դժվար*-, որին *ավելացել է -շարժ* բաղադրող հիմքը՝ կազմելով նոր բառ):

«Հիմքը լեզվական բաղադրյալ միավորի մի մասն է, լեզվական ցանկացած մակարդակի բաղադրյալ միավորի այն հատվածը, որը մնում է, երբ նրանից անջատում ենք այդ միավորի կազմության վերջին քայլում ավելացած բաղադրիչը»⁴:

Ինչպես գիտենք, բայր, լինելով բարդության գերադաս անդամ (բաղադրող հիմք) և արտահայտվելով բայարմատով, բայահիմքով, բառաբարդման դեպքում հիմնականում կազմում է ածականներ, գոյականներ:

Այն դեպքում, երբ բայարմատը հանդես է գալիս սերող հիմքի դերում, դրսևորվում է հիմնականում բայահիմքով և դերբայական հիմքով: Հարկ է նշել, որ բայարմատի՝ բաղադրող հիմքում լինելու համեմատությամբ սերող հիմքի պարագայում այն ավելի սակավադեպ է, քանզի բայը հազվադեպ է լրացում դառնում այլ խոսքի մասերին:

Ուսումնասիրության ընթացքում մեզ հանդիպել են այնպիսի կաղապարներ, որտեղ բայը (բայահիմքը, բայարմատը), որպես սերող հիմք, դրասևորվել է կամ դերբայական ձևով, կամ այնպիսի կապակցություններում, երբ դրանք բառակապակցության ենթ վերածում, ապա արտահայտում են անորոշ դերբայի սեռական հոլովաձևի իմաստ.

³ Նույն տեղում, 271 էջ:

⁴ Ս. Ա. Գալստյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի գործնական աշխատանքների ձեռնարկ, Երևան, 2003, 107 էջ:

ժխտավայր, ճնշամիջոց, գործադաշտ, գաղթաշարժ, կրթանպաստ, կիզակեղրոն, ժխտածն, ճեմաստան (անորոշ դերբայի սեռական հոլովածն), գործելածն, աստելավառություն, աշխատելադաշտ, աստելախանձություն, զգալակերպ, գոյատևելիություն (անորոշ դերբայի ձևով):

Վերը բերված օրինակներում անորոշ դերբայը (սեռական հոլովի նշանակությամբ) դրսևորում է ն՝ գոյականական նշանակություն (եթե բաղադրող հիմքը գոյական է), ն՝ բայական նշանակություն՝ դառնալով խնդրային լրացում (եթե բաղադրող հիմքը բայական է):

Լ. Հովսեփյանը իր «Գրաբարի բառակազմությունը» աշխատության մեջ վերը նշված կադապարով (անորոշ դերբայը իր վերջավորություններով որպես սերող հիմք) հիշատակում է միայն մեկ բառ՝ *լալետող* (լացատեղ, ողբավայր)⁵, մինչդեռ այս կադապարը հայերենի երկու տարբերակներում էլ այժմ շատ կենսունակ է նոր բառերի կազմության ժամանակ:

Հետաքրքիր դրսևորում ունի ենթակայական դերբայի գործածությունը, քանի որ վերջինս իր առանձնահատկություններով (դերբայական, անվանական) բավականին կենսունակ է նոր բառերի կազմության գործում:

Արևմտահայերենի՝ մեր ուսումնասիրած մամուլի էջերում մեզ հանդիպել են նոր բառեր, որտեղ ենթակայական դերբայը հանդես է եկել ն՝ սերող, ն՝ բաղադրող հիմքերում.

Ենթակայական դերբայը որպես սերող հիմք. *դիտողագիր, հարձակողապաշտ, անձնատուողական, խոսողություն, կառուցողապաշտ, հիմնողական, մագլցողական, տրամաստողական, փոխադրողչեք,*

Ենթակայական դերբայը որպես բաղադրող հիմք. *ատամնաշարող, արբունքոտող, ըղձանկարտող, հրաշագրող, ոճրագրող, ուժակարող:*

Եզրակացություններ

Նյութի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ

- արևմտահայերենի (այդ թվում նաև՝ արևելահայերենի) անկախ դերբայներից անորոշը, ենթակայականը բաղադրություններում (բարդ և ածանցավոր բառեր) բառակազմությանը մասնակցում են նաև առանց փոփոխության՝ պահպանելով ոչ միայն ներածանցները, այլև՝ բայական բառակազմական ածանց-վերջավորությունները (-ել, -ալ, -ող),

- բայահիմքը սերող հիմքերի դերում ավելի քիչ է մասնակցում բառակազմությանը, քան որպես բաղադրող հիմք,

⁵ Տե՛ս, Լ. Հովսեփյան, Գրաբարի բառակազմությունը, Երևան, 1987, էջ 80

- սերող հիմքերի դերում ավելի հաճախ հանդիպում են անորոշ և ենթակայական դերբայական հիմքերը՝ երբեմն պահպանելով նաև բայական վերջավորությունները:

Արամ Хачатрян

Об отношениях словообразующих западноармянских новых слов.

Заклучение

Ключевые слова и выражения: неологизм, осложнение, западноармянский, словосочетание, шаблон, словообразующая основа, причастие.

В обогащении словарного запаса особую роль играют новые слова (неологизмы). Их изучение всегда было в центре внимания лингвистов.

Изучаемый материал был взят из статей, опубликованных с две тысячи восемнадцатого по две тысячи двадцать первый годы в западноармянской прессе (Айреник, Нор Арач, Оризон). Эти слова не были закреплены в словарях.

В преобладающей части сложных западноармянских слов в основном смысловая нагрузка падает на последнюю составляющую. Эта составляющая выражает такой смысл, который конкретизируется первой составляющей частью. Основная составляющая может быть выражена именной или глагольной частью.

В том случае, когда корень глагола выступает как словообразующая основа, выражается в основном основой глагола или основой причастия. Следует отметить, что в этих случаях глагол редко становится дополнением для других частей речи.

Как видим, в западноармянском (в том числе восточноармянском) неопределенная форма глагола и субъективное причастие в составных и префиксальных словах участвуют без изменений, сохраняя глагольные словообразующие суффиксы - окончания (-ել, -ալ, -ալլ).

Изучение материала позволяет нам сделать вывод, что основа глагола меньше участвует в словообразующей роли, чем в качестве дополнительной основы. В словообразующей роли чаще встречаются основы неопределенных форм глагола и субъектных причастий, иногда сохраняя также глагольные окончания.

Aram Khachatryan

**About /on/ the relationship between the formation of new words in western
Armenian
Conclusion**

Key words and expressions. Innovation, Complexity, Western Armenian, word combination, pattern lexical basis, adverbial modifiers.

New formations /new words / have a special role in vocabulary enrichment. The study of neologisms has always been the subject of linguists' attention.

The material of the study was the words taken out from the Western Armenian press /Hayrenik, Nor Yaraj, Horizon/ published in 2018-2021, which are not fixed in the dictionaries. In the majority of Western Armenian complex (complicated) words, the main semantic center is the last component. The latter expresses such a meaning that is concretized by the first component. Moreover, the superior component can be nominal or verbal.

In the case when the root of the verb acts as a root, it is manifested mainly by the root of the verb and the root of the adverbial modifier.

It should be noted that in the case of the stem root, it is more rarely compared to being in the compound root, because the verb rarely becomes a compliment to other parts of speech.

As we have seen, among the independent verbs of the Western Armenian (including Eastern Armenian) the indefinite, subjective compounds (complex and derivational words) also participate in word formation without change, preserving not only infinitives but also the verbal word-forming suffix-endings (-el, -al, -ogh) , (ing), (to do, doing).

The study of the material allows us to conclude that the verb base, as a stemming base, participates less in word formation than as a compound base. Indefinite and subjunctive verb bases are more often found in the role of seed bases, sometimes preserving verb endings as well.

Օգտագործված գրականություն

1. Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, 1-2 հ. Երևան, 1976:
2. Էդ. Աղայան, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, 1984:
3. Լ. Հովսեփյան, Գրաբարի բառակազմությունը, Երևան, 1987:
4. Գ. Սևակ, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 1955:

5. Ս. Ա. Գալստյան, Ժամանակակից հայոց լեզվի գործնական աշխատանքների ձեռնարկ, Երևան, 2003:
6. Ա. Սարգսյան, Արևմտահայերենի բառարան, Երևան, 1991:
7. Ռ. Սաքապետյան, Արևմտահայերեն-արևելահայերեն նոր բառարան, Երևան, 2011:

Խմբագրություն է ուղարկվել 25.10.2022թ.

Հանձնարարվել է գրախոսության 13.10. 2022թ.

Տպագրության է հանձնարարվել 06.12.2022թ.